

Τα πατριαρχικά Μοναστήρια της Μακεδονίας

[Αφιέρωμα](#) / [Μοναστήρια της Μακεδονίας](#)

Του Γεωργίου Στογιόγλου,

Καθηγητού στο Α.Π.Θ.

Κατά τη βυζαντινή περίοδο επεκράτησε όταν κτιζόταν ένα Μοναστήρι ο κτίτορας να απευθύνεται στη Μητέρα Εκκλησία, δηλαδή τον Πατριάρχη και την Ιερά Σύνοδο και να ζητεί την ευλογία τους. Παράλληλα, με την ευλογία και τις ευχές ο Πατριάρχης συνόδευε το γράμμα του και με Σταυρόν, σύμβολο ταπεινοφροσύνης των μοναχών και ισχυρού θεμελίου τον οποίο ο κτίτορας τοποθετούσε στα θεμέλια του Ιερού Βήματος του καθολικού ναού. Η πράξη αυτή καθιστούσε το Μοναστήρι Πατριαρχικό Σταυροπήγιο, υπαγόμενο στο εξής, στην πνευματική δικαιοδοσία του Πατριάρχου. Σταδιακά ο Πατριάρχης αναγνωρίσθηκε ως ο μόνος χορηγός της σταυροπηγιακής αξίας των μοναστηριών του κλίματός του, με αποτέλεσμα να διατυπώνονται παράπονα από τους επιχώριους επισκόπους, επειδή η εξάρτηση αυτή απογύμνωσε τον οικείο επίσκοπο από ιδρύματα της πνευματικής του δικαιοδοσίας. Το καθεστώς αυτό συνεχίσθηκε καθ' όλη την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Στα Πατριαρχικά Σταυροπήγια ο Πατριάρχης χορηγούσε σιγιλλιώδες γράμμα, με το οποίο εξασφαλιζονταν σ' αυτά η αυτονομία, η αντιδεσποτία, η αδουλωσία και τα καθιστούσε ακαταπάτητα και ανεπηρέαστα από κάθε ιερωμένο και λαϊκό. Στην περίπτωση αυτή μνημόνευαν μόνο το όνομα τον Πατριάρχου. Από το πλήθος αυτών των Μοναστηριών στη Μακεδονία απέμειναν στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως μόνο δύο, το της Βλατάδων Θεσσαλονίκης και της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολυτριάς Χαλκιδικής. Ένα τρίτο υπάρχει, ως γνωστό, στο νησί της Πάτμου.

Η Μονή των Βλατάδων

Από τα πολυάριθμα βυζαντινά μοναστήρια, που στο παρελθόν κοσμούσαν τη Θεσσαλονίκη, η Ιερά Πατριαρχική Σταυροπηγιακή Μονή των Βλατάδων είναι η μόνη λειτουργούσα από τα μέσα του 14ου αιώνα μέχρι σήμερα. Το 1970 το ιστορικό παρελθόν του Ιερού αυτού καθιδρύματος έγινε αντικείμενο συστηματικής έρευνας, ώστε ο ενδιαφερόμενος να έχει κατά το δυνατό ολοκληρωμένη εικόνα του. Κτίστηκε στις αρχές του δεύτερου μισού του 14ου αιώνα στα νότια των τειχών της Ακρόπολης από τους αδελφούς Μάρκο και Δωρόθεο Βλατή, όταν μητροπολίτης στην πόλη ήταν ο Γρηγόριος Παλαμάς. Ο Δωρόθεος ήταν γνωστός στους Θεσσαλονικείς για τη μεγάλη πνευματική του ακτινοβολία, γι' αυτό αναδείχθηκε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (1371–1379). Ο Μάρκος, αδελφός της Ι. Μονής Λαύρας Αγίου Όρους, πέρασε τον περισσότερο καιρό του στο Όρος.

Η Μονή έλαβε την επωνυμία της από τους ιδρυτές αδελφούς, αλλά κατά την Τουρκοκρατία προσέλαβε και δεύτερη, ως Τσαούς, προς τιμήν του πρώτου Τούρκου διοικητού, Τσαούς μπέη, για τις πολύτιμες υπηρεσίες του προς τη Μονή και την υπεράσπιση των μοναχών στα δίκαια αιτήματά τους για τη διασφάλιση των πλουσίων κτημάτων της.

Κειμήλια

Ο ναός αφιερώθηκε στον Παντοκράτορα Σωτήρα Χριστόν ανακαινίσθηκε τρεις φορές, το 1801, το 1907 και τελευταίως στις ημέρες μας έγιναν εργασίες αποκαταστάσεως, κατά τις οποίες απεκαλύφθηκαν και οι τοιχογραφίες της βυζαντινής περιόδου. Πλούσια είναι η συλλογή φορητών βυζαντινών και

μεταβυζαντινών εικόνων που φυλάσσονται στο σκευοφυλάκειο και την αίθουσα έκθεσης της Μονής, ίσως από τις καλύτερες συλλογές της Μακεδονίας, εκτός Αγίου Όρους.

Αξιόλογη είναι και η συλλογή των βυζαντινών και μεταβυζαντινών χειρογράφων, περί τα 100, κατά το πλείστον λειτουργικού περιεχομένου, μερικά των οποίων μοναδικά στο είδος τους.

Ένα από τα αξιολογότερα κειμήλια της Μονής είναι το Καυκίον η άγιον Ποτήριον ή άλλως Αγιόκουπα, το οποίο κατά παράδοση ήταν το Άγιον Ποτήριον του Μυστικού Δείπνου. Τα θαύματα που έγιναν κατά την τέλεση αγιασμού με τη χρήση της Αγιόκουπας την έκαναν ξακουστή στη Θεσσαλονίκη και τα περίχωρά της. Η φήμη της έφθασε ως τη ρωσική αυλή του τσάρου, όταν η φιλάσθενη αυτοκράτειρα Αλεξάνδρα Φεοδώροβνα (1798 - 1860), αποστείλασα πλούσια δώρα στο Μοναστήρι, παρακάλεσε τους μοναχούς να τελέσουν αγιασμό στο ανάκτορό της με την Αγιόκουπα.

Μετόχια

Η Μονή είχε στην κυριότητά της πολλά και πλούσια μετόχια μέσα και έξω από την πόλη, τα οποία ήσαν κατοχυρωμένα με πατριαρχικά και μητροπολιτικά γράμματα, καθώς και με φερμάνια σουλτάνων, το αρχαιότερο των οποίων είναι του έτους 1446 (Μεχμέτ Β΄). Μέσα στη Θεσσαλονίκη έχει στη δικαιοδοσία της εκτός των άλλων τους ναούς του Αγίου Αθανασίου επί της Εγνατίας, του γυναικείου Μοναστηριού του Λαγουδιάτη (Ζωοδόχου Πηγής) και του Αγίου Νικολάου των Ορφανών. Από τα σπουδαιότερα μετόχια με πολλά στρέμματα γης τα κυριότερα ήσαν της Γιανικόβας Γαλατίστης και του Μπασίς πέρα από τον Φοίνικα ως τη Γεωργική Σχολή.

Τα έσοδα από αυτά χρησιμοποιήθηκαν όχι μόνο για την επιβίωση των μοναχών και την ενίσχυση της Θεολογικής Σχολής του Οικουμενικού Πατριαρχείου, αλλά και σε προσφορές κοινωνικού, φιλανθρωπικού και εθνικού έργου. Για να διατηρήσουν την κυριότερα αυτών των μετοχιών, οι πατέρες υπεβλήθησαν σε δικαστικούς αγώνες συνεχείς, ώστε σήμερα στο Αρχείο της Μονής σώζονται πάνω από 300 φερμάνια και άλλα έγγραφα αυτών των υποθέσεων.

Κύριλλος Λούκαρις

Στις αρχές του 17ου αιώνα η ακμή της Μονής ανακόπτεται εξαιτίας της κακής διαχείρισης και της ανώμαλης κατάστασης που επικρατούσε στην περιοχή της Μακεδονίας. Το Δεκέμβριο του 1633, ο Πατριάρχης Κύριλλος ο Λούκαρις, προκειμένου να την περισώσει, την ενέταξε στη Μονή των Ιβήρων του Όρους και

ακολούθως για μια εξαετία κηδεμονευόταν από το μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Αθανάσιο. Το 1647 γίνεται και πάλι αυτοτελής με δικό της ηγούμενο. Έκτοτε συνέχισε το βίο της απρόσκοπτα και δεν έλλειψαν οι κατά καιρούς οικονομικές πιέσεις και άλλες δυσκολίες.

Ηγούμενοι

Ο αριθμός των μοναχών είχε βέβαια ελαττωθεί και έκτοτε διατηρήθηκε σε χαμηλά επίπεδα. Οι μακρόχρονες ηγουμενίες του Ανθίμου Υψηλού (1713-1736) και Χριστόφορου Δημητρίου (1736-1761) αποδεικνύουν την σταθερή πορεία της Μονής. Ο Ματθαίος Ιβηρίτης (1761-1770) α-ποδείχθηκε όχι μόνο καλός ηγούμενος αλλά και μεγάλος πατριώτης. Οι Τούρκοι σε δεδομένη ευκαιρία τον εφόνευσαν μέσα στη Θεσσαλονίκη. Ακολουθούν οι ηγούμενοι Παρθένιος (1770-1771), Μακάριος (1771-1775), Ιγνάτιος (1775-1814), Βενιαμίν (1814-1815) μετέπειτα επίσκοπος Σερβίων και Κοζάνης, Ιγνάτιος Καλφατζίκης (1815-1821, 1826-1827), Ιγνάτιος Βουτσάς (1821-1826, 1831-1836). Κατά τα χρόνια 1836-1865 ακολουθεί περίοδος διοικήσεως της Μονής με επιτρόπους και στη συνέχεια πάλι με ηγουμένους. Από το 1965 απετέλεσε κέντρο επιστημονικού ενδιαφέροντος με την ίδρυση του Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών, το οποίο υπάγεται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Εμπνευστής και ιδρυτής του υπήρξε ο Πατριάρχης Αθηναγόρας, ο οποίος βοηθήθηκε από τον συντοπίτη του καθηγητή του Πανεπιστημίου Παν. Χρήστου και τον επίσκοπο της Ευαγγελικής Εκκλησίας της Γερμανίας Kunst,

Έρευνα

Η έρευνα στο Ίδρυμα αποβλέπει στην έρευνα της Πατερικής Μελέτης και Σκέψεως κατά τους χρόνους της Ορθόδοξης Θεολογίας.

Το ίδρυμα διαθέτει αρχείο φωτοστατικών χειρογράφων για εξυπηρέτηση της επιστήμης και εκδίδει δύο περιοδικά και άλλες πατερικές εκδόσεις. Μετά του καθηγητού και πρώτου Διευθυντού Παν. Χρήστου οργανώσαμε την φωτογράφιση και Αρχαιοθέτηση των χειρογράφων του Αγίου Όρους και τις έγχρωμες μικρογραφίες, οι οποίες απετέλεσαν την πρώτη αξιόλογη συλλογή αυτού του είδους στην Ελλάδα. Τελευταίως φωτογράφησα για λογαριασμό του Ιδρύματος και τα ελληνικά χειρόγραφα του πατριαρχικού Ιστορικού Ινστιτούτου της Σόφιας Βουλγαρίας. Το έργο αυτό συνεχίζεται.

Η Αγία Αναστασία η Φαρμακολύτρια

Το Μοναστήρι της αγίας Αναστασίας, βρίσκεται 30 περίπου χιλιόμετρα βορειοανατολικά της Θεσσαλονίκης, αριστερά του δρόμου που οδηγεί προς το Άγιον Όρος, μετά τα Βασιλικά.

Κατά παράδοση, που δεν τεκμηριώνεται από κανένα ιστορικό στοιχείο, ιδρύθηκε στα τέλη του 9ου αιώνα με τη βοήθεια της βασίλισσας Θεοφανώς της πρώτης γυναίκας του αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ΄ του Σοφού. Όμως οι πρώτες μαρτυρίες για την ίδρυση Μοναστηριού, στο χώρο αυτό όπου υπήρχαν ερείπια κάποιου μονυδρίου, ανάγονται στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα. Το 1522 ο Σιμωνοπετρίτης ιερομόναχος Θεωνάς με συνοδεία και άλλων αδελφών, άγνωστο για ποια αιτία, εγκατέλειψε τη Μετάνοιά του και εγκαταστάθηκε στο τότε «μικρότατον, παλαιότατον και σεσαθρωμένον», σύμφωνα με το βίο του, μονύδριον της Αγίας Αναστασίας.

Ο ηγούμενος Θεωνάς

Έκτοτε το μονύδριο ανακαινίζεται και διευρύνεται για να εγκατασταθούν σ' αυτό

εκατόν πενήντα περίπου μοναχοί με ηγούμενο τον Θεωνά. Επιδίδονται με επιτυχία στην καλλιέργεια της γης και την κτηνοτροφία, ώστε στα μέσα του 16ου αιώνα αγοράζουν στα Κριτσιανά της Επανωμής μετόχιο πλούσιο, στον πύργο του οποίου σώζεται έως σήμερα επιγραφή με χρονολογία Οκτωβρίου 1530. Την ίδια εποχή ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ιωάσαφ αναθέτει στον ηγούμενο Θεωνά την αναστήλωση του κατεστραμμένου μονυδρίου του κυρ Ιωήλ στην ανατολική Θεσσαλονίκη, δηλαδή τη σημερινή εκκλησία της Υπαπαντής του Χριστού. Το Μετόχι αυτό, στο οποίο διέμεινε συχνά ο ηγούμενος της Αγίας Αναστασίας μετά την αναστήλωσή του, έγινε αιτία να γίνει γνωστός στον ευσεβή χριστιανικό λαό της Θεσσαλονίκης, τον οποίο συχνά εξομολογούσε και καθοδηγούσε πνευματικά. Μετά το θάνατο του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ιωάσαφ, εκλέγεται στην κενή θέση του ο Θεωνάς, όπου παρέμεινε μέχρι του θανάτου του το 1541. Η Εκκλησία τίμησε το πνευματικό του έργο και τον ενέταξε στο αγιολόγιο της. Το Μοναστήρι τιμά πανηγυρικώς κάθε χρόνο τη μνήμη του και διαφυλάσσει με ιδιαίτερη ευλάβεια το ιερό σκήνωμά του.

Μεγάλο ενδιαφέρον επέδειξαν για το Μοναστήρι οι Οικουμενικοί Πατριάρχες Ιερεμίας Α΄, Διονύσιος και Μητροφάνης Γ΄. Ο τελευταίος το Σεπτέμβριο του 1585 κατόπιν αιτήσεως των μοναχών, προκειμένου να αποφύγουν τις επεμβάσεις του πλησιοχώρου επισκόπου Αρδαμέρεως και Γαλατίσης, με γράμμα του το ανακήρυξε Πατριαρχικό Σταυροττήγιο, αυτοδέσποτο, αδούλωτο και ακαταπάτητο. Ιδιαίτερα το συνέδραμαν ποικιλοτρόπως οι μητροπολίτες και επίσκοποι της Θεσσαλονίκης Ιωάσαφ Αργυρόπουλος, Κίτρος Δα-μασκηνός, Σερβίων Λεόντιος και ο Μακάριος (1565).

Η ακμή της μονής

Κατά το δεύτερο μισό του 16ου αι. το Μοναστήρι ανέρχεται στη μεγαλύτερη ακμή του, αφού σ' αυτό και τα πλούσια Μετόχια του μόναζαν περίπου 300 μοναχοί, πολλοί από τους οποίους διακρίθηκαν για τη λογιότητα και τα πνευματικά τους προσόντα. Η μεγάλη ακμή του συνεχίσθηκε και κατά τον επόμενο αιώνα, όπως έγραψε ο επίσκοπος Αρδαμερίου και Γαλατίσης Μελέτιος σε ένα γράμμα του: «Έχον μοναχούς πεντακόσιους και επέκεινα ένδοθεν και έξωθεν διότι έχει κτήματα πολλά, αγρούς, αμπελώνας και ετέρας μονάς μακράς εις αποδοχήν των μοναχών ζεύγη βοβαλικά και βοΐδια διακόσια πενήκοντα και επέκεινα· ίππους τε οραιοτάτους και ημιόνους, προβάτων τε και ερηφίων χιλιάδας τεσσάρων και επέκεινα, Ένδοθεν δε το μοναστήριον πάνυ κα-λώς κατασκευασμένον, ο δε ναός έν-δοθεν ευτρεπισμένος ωραιώτατα· έ-χων διάφορον κόσμον εκκλησιαστικόν, βιβλία παλαιά των αγίων Πατέρων, λείψανα αγίων διαφόρων... την κάραν της αγίας Αναστασίας... κακοπαθούσι δε πλείστα υπό των ασεβών αενάως, διότι η

αυτών μονή έ-μπροσθεν αυτών υπάρχει». Την περίοδο αυτή, ο πατριάρχης Κύριλλος (Ιούλιος 1630) με γράμμα του, υπήγαγε στην Αγία Αναστασία ακόμη ένα ναό της Θεσσαλονίκης, την Εκκλησία του Αγίου Υπατίου (σημερινή Παναγία Δεξιά) που ήταν εξάρτημα του παρακείμενου μοναστηρίου του Αγίου Παντελεήμονα με τον ομώνυμο ναό.

Αργότερα τις εκκλησίες του αγίου Υπατίου και της Υπαπαντής θα τις διεκδικήσει η Μητρόπολη Θεσσαλονίκης και τελικά θα περιέλθουν στην κυριότητά της, επειδή ανέκαθεν λειτουργούσαν ως ενοριακές.

Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄

Στα τέλη του 18ου αιώνα το Μοναστήρι κάηκε. Οι πατέρες το ξαναέκτισαν, αλλά περιέπεσαν σε οικονομικές περιπέτειες, διότι τα έξοδα ήσαν πολλά και αναγκάστηκαν να συνάψουν δάνειο, το οποίο αδυνατούσαν να εξοφλήσουν. Ο Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ αποκατέστησε την διασαλευθείσα τάξη στο Μοναστήρι και με σιγιλλιώδες Γράμμα, που εξέδωσε το Σεπτέμβριο του 1797, επανέφερε στην κυριότητα των μοναχών τους δύο ναούς της μητροπόλεως Θεσσαλονίκης του κυρ Ιωήλ και του Αγίου Υπατίου και καθόρισε καλή λειτουργία του Μοναστηρίου και των τεσσάρων πλουσίων μετοχίων, δηλαδή του Αμπελώνα της Αγίας Τριάδος στους πρόποδες της Αγίας Αναστασίας, τα Κριτσανά στην παραλία του Θερμαϊκού, το Άγιο-Αναστασίτικο στην Παλλήνη της Κασσάνδρας και το παραθαλάσσιο Καρβουνά, κοντά στο χωριό Καρδία. Συνολικά τα Μετόχια υπολογίζονταν σε πολλές χιλιάδες στρέμματα, αφού μόνο της Κασσάνδρας περιελάμβανε είκοσι χιλιάδες, από τα οποίες τα 2.000 ήσαν καλλιεργήσιμη γη. Το Μετόχι του Αγίου Ιωάννου του Βαπτιστού στη Βλαχία κατασχέθηκε από τον ηγεμόνα Αλέξανδρο Κούζα το 1862.

Στον αγώνα του 1821 το Μοναστήρι πρόσφερε τις υπηρεσίες του χωρίς φειδώ, γι' αυτό οι Τούρκοι, αν και πατριαρχικό, το κατέστρεψαν, οι δε μοναχοί διασκορπίστηκαν στα Μετόχια. Μόλις το 1830 μπόρεσαν να επιστρέψουν στο καμένο και λεηλατημένο Μοναστήρι για να ξαναρχίσουν την ανοικοδόμησή του. Το 1835 έγιναν τα εγκαίνια επισήμως από τους μητροπολίτες Θεσσαλονίκης Με-λέτιο, Κασσανδρείας Ιάκωβο και τον επίσκοπο Αρδαμερίου Δανιήλ.

Νέες περιπέτειες

Σε νέες περιπέτειες περιέπεσαν οι μοναχοί, όταν στις 27 Ιουλίου 1853 το Μοναστήρι και πάλιν καταστράφηκε από πυρκαϊά. Η ανοικοδόμησή του που άρχισε τον ίδιο χρόνο καταχρέωσε τους μοναχούς και τους οδήγησε σε μεγάλη αμηχανία. Παράλληλα οι ενορίτες στη Θεσσαλονίκη αφαίρεσαν οριστικώς από την κυριότητα

του Μοναστηρίου τους δυο ναούς και τους εστέρησαν του εισοδήματος των. Η οικονομική δυσπραγία και οι εσωτερικές και εξωτερικές διενέξεις των μοναχών αναμεταξύ τους και με τους ενορίτες της μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, είχαν ως συνέπεια να ελαττωθεί αισθητά ο αριθμός των μοναχών στα τέλη του 19ου αιώνα, απομεινάντων μόνον τριάντα. Το Πατριαρχείο στην προσπάθεια του να βοηθήσει τους μοναχούς καθόρισε επόπτες και διαχειριστές τους μητροπολίτες Θεσσαλονίκης Ιωακείμ Δημητριάδη (1874-1878) και Αθανάσιο, καθώς και τον επίσκοπο Αρσαμερίου Δωρόθεο, πλαισιωμένους από τριμελή επιτροπή λαϊκών. Ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Αλέξανδρος, στον οποίο αργότερα ανατέθηκε η επιστασία και η διοίκηση του Μοναστηρίου, δεν κατάφερε να μειώσει το χρέος του Μοναστηρίου γι αυτό το Πατριαρχείο τον αντικατέστησε με τον μητροπολίτη Κασσανδρείας Ειρηναίο. Αυτός πράγματι κατόρθωσε μέσα σε μια δεκαετία και το χρέος να εξοφλήσει, αλλά και να ιδρύσει ιερατική Σχολή στο Μοναστήρι, η οποία άρχισε να λειτουργεί με δική του δαπάνη το Σεπτέμβριο του 1919. Το 1952 το Οικουμενικό Πατριαρχείο και το Ελληνικό Δημόσιο συνεβλήθησαν για την παραχώρηση 7.300 στρεμμάτων του Μοναστηρίου στους ακτήμονες της Χαλκιδικής. Τελευταίως η προσπάθεια και οι αγώνες του πρώην μητροπολίτου Ιερισσού, Αγίου Όρους και Αρδαμερίου, Παύλου να περιέλθει το Μοναστήρι στη δικαιοδοσία του δεν ευωδόθηκαν και τελικά, το 1969, αποκαταστάθηκε οριστικά η κυριαρχία του Οικουμενικού Πατριαρχείου σ' αυτό.

(Πηγή: Η Καθημερινή. «Επτά ημέρες»- αφιέρωμα: Τα Μοναστήρια της Μακεδονίας, 14 Απριλίου 1996, σ.27-29.)

<http://bit.ly/1ciQAD5>